

Ks. Janusz Podlaszczak

NIEKTÓRE WSKAZANIA POSOBOROWE ODNOŚNIE IDEI EKLEZJOLOGICZNEJ CIAŁA CHRYSZTUSOWEGO¹

Ogrom publikacji posoborowych z dziedziny eklezjologii dowodzi, że tematy „o Kościele” są postrzegane przez wielu teologów jako palące kwestie teologiczne ostatniego trzydziestolecia². I tak w sposób szczególny tematy dotyczące tożsamości Kościoła (co to jest Kościół) i jego *samozrozumienia*, tematy, które zresztą, zostały mocno wyakcentowane w encyklice *Ecclesiam suam*, są nadal wyznacznikami centralnych kierunków w refleksji ekleziologicznej po Soborze Watykańskim II.

W różny sposób próbuje się podejść do problemu tożsamości Kościoła. Jedni czynią to podchodząc do tego zagadnienia od różnych stron: instytucjonalnej, charyzmatycznej, eschatologicznej, socjalno-politycznej, wspólnotowej, sakramentalnej, misyjnej, ekumenicznej czy jeszcze innych. Drudzy zaś chcąc zbliżyć się do *mysterium* Kościoła i poznać jego naturę, usiłują precyzyjnie określić znaczenie niektórych terminów stosowanych przy wyrażaniu tajemnicy Kościoła (np. sakrament, wspólnota, społeczność, itd.), albo też obrazów biblijnych Kościoła: Lud Boży, Świątynia Ducha Świętego, Ciało Chrystusa, Oblubienica Chrystusa, Rodzina Boża³. W każdym bądź razie refleksja badawcza, która ma za przedmiot te przykładowo wy-

---

¹ Artykuł jest wolnym tłumaczeniem z j. włoskiego jednego paragrafu pracy doktorskiej pt.: *La Chiesa - Corpo di Cristo. Studio analitico sullo stato della ricerca ecclesiologica cattolica dalla Lumen Gentium (1964) al Catechismus Catholicae Ecclesiae (1997)*.

² V. Mondello, *La Chiesa del Dio Trino*, Edizioni Dehoniane, Napoli 1978, s. 9.

³ P. Fietta, *Diakonia della salvezza. Lineamenti di ecclesiologia*, EMP, Padova 1993, s. 7.

mienione *tytuły* eklezjologiczne jest nieodzowna, żeby poznać jak Kościół rozumie siebie samego (*autocomprensione*). I w tym kontekście jawi się pytanie o sytuację w jakiej znajduje się nauka eklezjologiczna o „Ciele Chrystusa” po ostatnim Soborze.

Szukając odpowiedzi na pytanie: co dzieje się w ostatnim trzydziestoleciu z definicją *Kościół jest Ciałem Chrystusa*, należy przypomnieć, że aż do Soboru Watykańskiego II doktryna eklezjologiczna o *Ciele Chrystusa*, chociaż przedstawiana w przebogatych i różnych wariantach i nie w każdym okresie przyjmowana z jednakową intensywnością, jawiła się jako prawda zawsze obecna w refleksji teologicznej. Tymczasem nowe rozwiązania eklezjologiczne zaproponowane przez ostatni Sobór zostały przez niektórych odczytane i zrozumiane jakoby „najnowsza eklezjologia soborowa” zastąpiła, a może nawet wykluczyła dotychczasową naukę o Kościele rozumianym jako *Corpus Christi*, naukę, która w sposób systematyczny i najpełniejszy - jak na ówczesne czasy - została przedstawiona w encyklice Piusa XII *Mystici Corporis* z 1943 r.

Oprócz tego, szczególny rozkwit nauki eklezjologicznej o *Ciele Chrystusa* począwszy od pierwszych dziesięcioleci XX w. a skończywszy na Soborze Watykańskim II - widziany w perspektywie historyczno-teologicznej - sprawił, że eklezjologia posoborowa, jeśli chodzi o *Ciało Chrystusa*, stanęła przed ideą eklezjologiczną, której nie można było zaniedbać, ponieważ właśnie ona była nośnikiem całej odnowy eklezjologicznej pierwszej połowy XX wieku⁴. Poza tym sposób w jaki konstytucja *Lumen gentium* potraktowała ideę *Ciała Chrystusowego*, wymagał zinterpretowania go w świetle teologii *Ciała Chrystusowego* lansowanej na przestrzeni tych kilkudziesięciu lat poprzedzających Sobór Watykański II, z nauką encykliki *Mystici Corporis* w centrum, oraz w świetle innych procesów, które zaczęły pojawiać się w eklezjologii tego okresu⁵.

Biorąc pod uwagę w/w współzależności oraz główny cel Soboru Watykańskiego II czyli pogłębienie rozumienia misterium Kościoła tak od strony jego intymnej natury, jak i pod względem jego relacji ze światem, można zaproponować pewne tezy rozumiane jako punkty wyjściowe konieczne dla (stworzenia) sprecyzowania posoborowej wizji doktryny o *Ciele Chrystusa*.

---

⁴ A. Antón, *La Iglesia: Cuerpo de Cristo*, „Manresa” 40(1968), s. 283.

⁵ Na przykład: odnowa biblijna i patrystyczna, odnowa liturgiczna i ruch ekumeniczny oraz odkrycie idei takiej jak *Lud Boży*.

1. Powrócić do koncepcji „biblijno-patrystycznej”

W 1969 r. J. Ratzinger opublikował *Das neue Volk Gottes. Entwürfe zur Ekklesiologie*, w którym to dziele porusza podstawowe kwestie teologiczne dotyczące początku, natury, struktury i misji Kościoła⁶. W jednym z rozdziałów podejmuje temat: *Pojęcie Kościoła a problem przynależności do Kościoła* (ss. 99-114). Autor, szukając przyczyn interesującego przełomu mającego miejsce podczas opracowywania schemu Konstytucji dogmatycznej o Kościele, przeprowadza dokładną analizę tak samej idei *Ciała Chrystusowego*, jak też kontekstu historycznego czyli dziesięcioleci bezpośrednio poprzedzających Sobór Watykański II, kiedy to dokonywał się rozwój tejże idei. Według J. Ratzingera historia kategorii *Ciała Chrystusowego* ukazuje jak jej rozumienie było naznaczone wstrząsami, jak oddaliło się od koncepcji oryginalnej (początkowej) *Ciała Chrystusowego*, a nawet dwukrotnie zdecydowanie ją zniekształciło. Teolog zamyka analizę historyczną, wyróżniając trzy etapy w historii rozwoju tej doktryny eklezjologicznej: etap biblijno-patrystyczny; średniowieczny i ostatni - nowożytny. Bardzo ważne znaczenie ma jednak przede wszystkim jego apel o powrót do pierwszej, oryginalnej interpretacji kategorii *Ciała Chrystusowego*, czyli tej biblijno-patrystycznej. Tylko w ten sposób, według naszego Autora, będzie można dokonać prawdziwej *reformatio*, czyli przewyciężyć obciążenia historii i oczyścić teraźniejszość w blasku autentyczności. To samo przekonanie J. Ratzinger wyraża w innym rozdziale wspomnianego dzieła, kiedy demaskuje główną przyczynę zdyskredytowania, jakie dotyka ideę eklezjologiczną *Ciała Chrystusowego* - pojmowanie jej na błędnej płaszczyźnie. Teolog uważa, że powrót do sensu oryginalnego, czyli sensu biblijnego tejże idei pozwoliłoby na ukazanie bezzasadności wielu trudności i sprzeczności jakie przypisuje się obecnie idei *Ciała Chrystusowego* (np. kłopoty z rozwiązaniem problemu przynależności do Kościoła; przedstawianie dwóch pojęć eklezjologicznych: *Ciała Chrystusowego* i *Ludu Bożego* jako sobie przeciwstawnych) oraz przyczyniłoby się do wyeliminowania problemów postawionych w niewłaściwy sposób; taki *powrót*, w końcu staje się wielką okazją i ważnym zadaniem eklezjologii posoborowej⁷.

⁶ J. Ratzinger, *Il nuovo popolo di Dio* (BTC 7), Queriniana, Brescia 1992⁴ (tyt. oryg.: *Das neue Volk Gottes. Entwürfe zur Ekklesiologie*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1969). Dzieło jest zbiorem artykułów, które powstały podczas największej aktywności teologicznej autora. Krytyka kwalifikuje je jako jedne z najważniejszych we współczesnej teologii.

⁷ Tamże, s. 108-109.

Apel programowy J. Ratzingera jest niczym innym, jak zaaprobowaniem zdecydowanej pozycji Ojców Soboru, aby koncepcję *Ciała Chrystusowego* zaprezentować biblijnie. Że taka właśnie była intencja Ojców Soboru potwierdzili G. Vodopivec i J. Saraiva Martins w swoich artykułach opublikowanych w *Dizionario del Concilio Ecumenico Vaticano Secondo*⁸. J. Saraiva Martins podkreśla, że przede wszystkim cele pastoralne Soboru miały decydujący wpływ na ukazanie nauki pawłowej o *ciele mistycznym* używając terminologii przeważnie biblijnej, wyakcentowując w ten sposób elementy duchowe i mistyczne, co zresztą odpowiada charakterowi całego rozdziału pierwszego konstytucji *Lumen gentium* (traktuje ona o *mysterium* Kościoła). Autor zauważa, że wolą Soboru było przydzielenie ważnego miejsca dla pawłowego obrazu ciała, gdyż właśnie ono najlepiej oddaje prawdę o intymnej naturze Kościoła⁹. Według G. Vodopivca, który także podejmuje tę problematykę, podejście soborowe do tematu *Ciała Chrystusowego* pozostaje w wyraźnej tonacji biblijnej. Autor dostrzega tutaj swego rodzaju postęp w porównaniu ze Soborem Watykańskim I czy encykliką *Mystici Corporis*, gdyż ich niektóre sformułowania zostały świadomie zmodyfikowane jeśli chodzi o zawartość terminów, precyzję koncepcji i naturę samej ekspozycji¹⁰.

Inny współczesny teolog włoski, A. Scola, przedstawia jeszcze inną korzyść wynikającą z tego, że tekst LG 7 o *Ciele Chrystusa*, bardziej niż te poprzednie, ma charakter biblijny i pawłowy. Autor twierdzi, że dzięki takiemu rozwiązaniu otworzyła się możliwość pogodzenia między sobą dwóch idei eklezjologicznych: *Ciała Chrystusowego* i *Ludu Bożego*. Istotnie, dialektyka Lud Boży - Ciało Chrystusa wyraźnie charakteryzowała poszukiwania eklezjologiczne po 1943 r. aż do obrad soborowych, gdzie odegrała istotną rolę w dyskusji o naturze Kościoła i o schemacie Konstytucji dogmatycznej o Kościele¹¹.

Opublikowany w 1967 r. przez G. Philips'a komentarz do konstytucji *Lumen gentium* należy do najważniejszych opracowań eklezjologii posoborowej¹². Autor usiłował poprzez swoje dzieło oddać jak najdokładniej doktrynę propo-

⁸ S. Garofolo - T. Federici, *Dizionario del Concilio Ecumenico Vaticano Secondo*, Unedito - Unione Editoriale, Roma 1969 (dalej DCEV).

⁹ J. Saraiva Martins, *Corpo Mistico*, DCEV, kol. 956.

¹⁰ G. Vodopivec, *Chiesa*, DCEV, kol. 759.

¹¹ A. Scola, *L'essenza della Chiesa nella „Lumen Gentium”* w AA.VV., *La Chiesa del Concilio. Studi e contributi*, Istra Edit, Milano 1985, s. 43.

¹² G. Philips, *La Chiesa e il suo mistero. Storia, testo e commento della Lumen Gentium*, Jaca Book, Milano 1989⁴ (tit. or. *L'Eglise et son mystère au deuxième Concile de Vatican. Histoire, texte et commentaire de la Constitution Lumen Gentium*, Descilée & Cie, Paris 1967).

nowaną przez dokument soborowy. Świadomy, że *Lumen gentium* jest dokumentem wyjściowym dla każdej przyszłej refleksji teologicznej o *mysterium* Kościoła, pragnął zaproponować swoje dzieło „egzegetyczne” jako solidny fundament, na którym mogłyby się oprzeć poszukiwania eklezjologiczne¹³. Kompetencje samego autora oraz wspomniane założenie metodologiczne zadecydowały o doniosłości i ważności tego komentarza także odnośnie samego numeru 7 Konstytucji dogmatycznej o Kościele. G. Philips podkreśla, że tekst soborowy o *Ciele mistycznym* stara się przede wszystkim jak najwierniej ukazać myśl pawłową bez dodawania jakiegokolwiek analizy systematycznej dotyczącej treści tejże kategorii¹⁴. W ten sposób został wstępnie wyznaczony kierunek posoborowych poszukiwań biblijno-teologicznych o *Ciele Chrystusowym*.

2. Przebadac gruntownie *Lumen gentium* 7

G. Philips już we wprowadzeniu do swego komentarza do Konstytucji dogmatycznej o Kościele zanotował, że jej tekst, natychmiast po opublikowaniu, stał się przedmiotem wielu studiów teologicznych. Dziś, po trzydziestu latach, możemy stwierdzić, że rzeczywiście wydano wiele komentarzy ogólnych do *Lumen gentium*, przebadano w wieloraki sposób różne tematy szczegółowe tego głównego dokumentu soborowego. Niemniej wydaje się, że zainteresowanie jego numerem 7 było bardzo nikłe. Ubolewał nad tym „ciężkim zaniedbaniem” Y. Congar, który musiał napisać w 1969 r., i to ku swemu zdziwieniu, że tekst LG 7 był do tego momentu tak mało komentowany, chociaż przecież specjalnie poświęcony idei *Ciała Chrystusowego*¹⁵. Lata mijały a sytuacja niewiele się zmieniła, o czym świadczy raport J.A. Dominguez’a, który obwinia eklezjologię posoborową za ten brak. W rzeczywistości, pisze teolog hiszpański, oddźwięk jaki w eklezjologii posoborowej miały numery 6-7 konstytucji *Lumen gentium* był bardzo niski, żeby nie powiedzieć żaden¹⁶.

¹³ Tamże, s. 14.

¹⁴ Tamże, s. 106.

¹⁵ Y. Congar, „Lumen Gentium” n° 7, „L'Église, Corps mystique du Christ”, vu au terme de huit siècles d'histoire de la théologie du Corps mystique w Au service de la Parole de Dieu, Éd. J. Duculot, Gembloux 1969, s. 200.

¹⁶ J.A. Dominguez, Le interpretazioni postconciliari, w: P. Rodriguez (red.), L'ecclésiologia trent'anni dopo la „Lumen Gentium”. Popolo di Dio - Corpo di Cristo - Tempio dello Spirito Santo - Sacramento - Comunione (Studi di Teologia 1), Armando Editore, Roma 1995, s. 41.

Możemy zatem stwierdzić, że - niestety - nie przyniosły jeszcze oczekiwanego pozytywnego rezultatu ani interwencja Międzynarodowej Komisji Teologicznej w 1984 r.¹⁷, ani wezwanie B. Gherardini'ego w 1993 r.¹⁸

W tych okolicznościach nie można nie przyznać racji J.A. Dominguez'owi i A. Scola, którzy twierdzą, że, między innymi, nieobjęcie pracami badawczymi numeru 7 *Lumen gentium* przyczyniło się do złej asymilacji nauki soborowej o istocie Kościoła i nie pozwoliło na prawidłowy przebieg posoborowej dyskusji eklezjologicznej, zaostrażając tym samym kryzys Kościoła.

3. Komplementarność definicji eklezjologicznych a kategoria *Ciała Chrystusowego*

Komplementarność jest jedną z istotnych cech charakteryzujących eklezjologię konstytucji *Lumen gentium*. Ta ostatnia jest swego rodzaju wynikiem zbliżenia się różnych koncepcji eklezjologicznych, które rozwijały się i dojrzały w pierwszej połowie naszego stulecia w kontekście całej odnowy eklezjologicznej. Kościół dzięki pracom soborowym ponownie odkrył, że jest *mysterium*.

J.A. Dominguez przypomniał, że *mysterium* jest nie tylko jakimś obrazem pośród wielu innych, ale stanowi rzeczywistość, którą poszczególne obrazy, figury czy kategorie eklezjologiczne po części i we właściwy sobie sposób wyrażają¹⁹.

Według T. Citrini *zweryfikowanie* głównych kategorii eklezjologicznych jest jednym z najważniejszych osiągnięć eklezjologii posoborowej. Podczas trzydziestu lat bezpośrednio poprzedzających Sobór Watykański II przedmiotem poszukiwań biblijno-teologicznych były przede wszystkim dwie z nich: *Ciało Chrystusa* i *Lud Boży*. Obie jednak były zazwyczaj ukazywane jako kategorie wzajemnie wykluczające się. Niemniej w dyskusji eklezjologicznej, rozpoczętej w 1940 r., a dotyczącej zależności między tymi ideami, dojrzało rozwiązanie problemu²⁰. Jedna nie przeciwstawia się drugiej, lecz pozostają one do siebie w relacji komplementarności, ponieważ *tylko*

¹⁷ Commissione Teologica Internazionale, Temi scelti d'ecclesiologia. In occasione del XX anniversario della conclusione dal Concilio Ecumenico Vaticano II, 7.10.1985, w: *Chiridion Vaticanum*, IX, nr 1683.

¹⁸ B. Gherardini, La „Mystici Corporis” e la „Lumen Gentium” due Documenti a confronto, „L'Osservatore Romano”, 28-29.08.1993, s. 9.

¹⁹ J.A. Dominguez, *Le interpretazioni postconciliari*, s. 44.

²⁰ T. Citrini, *Ecclesiologia e trattato sull'ordine*, „Scuola Cattolica” 144(1986), s. 588.

i *wyłącznie* jedna nie jest w stanie oddać całej rzeczywistości Kościoła. W eklezjologii przyjmuje się już w zasadzie bez żadnych kontrowersji tezę, że każda kategoria, idea czy obraz Kościoła wymagają tak dopełnienia ze strony innych kategorii, jak i wzajemnego zintegrowania się. Ta zasada dotyczy oczywiście także kategorii *Ciała Chrystusowego*.

A jak to wygląda w praktyce? Okazuje się, że taka zasada nie zawsze jest zachowywana oraz że pojawiają się pewne nadużycia. One to w jakimś stopniu tłumaczą interwencję Międzynarodowej Komisji Teologicznej, która przypomina, że chociaż Sobór Watykański II wyróżnił z ważnych przyczyn kategorię Ludu Bożego, jest nie do przyjęcia wysuwanie wniosku, że wszystkie inne kategorie są już nieaktualne²¹. Także Synod Biskupów w 1985 r. wyakcentował fakt, że Sobór w różny sposób opisał Kościół, określając go jako Lud Boży, Ciało Chrystusa, Oblubienica Chrystusa, Świątynia Ducha Świętego, Rodzina Boża. Wszystkie te opisy Kościoła uzupełniają się wzajemnie i muszą być pojmowane w świetle *mysterium* Chrystusa i Kościoła²².

W eklezjologii posoborowej istnieje w dalszym ciągu napięcie między różnymi kategoriami eklezjologicznymi. Jego przyczyną nie jest jednak, tak jak to było przed Soborem, traktowanie *konkurencyjne* poszczególnych kategorii, czy też związana z tym obawa, że jedna z nich może wyeliminować drugą. Główna przyczyna tych napięć tkwi w trudności zastosowania w praktyce normy teoretycznie powszechnie uznanej, która mówi właśnie o zasadzie komplementarności regulującej relacje między różnymi obrazami, czy kategoriami eklezjologicznymi.

Oprócz tego eklezjologia posoborowa ukazała jak nieodzowna i konieczna jest obecność w niej kategorii *Ciała Chrystusowego*. Nie chodzi tu jednak o kategorię, wokół której miałyby się koncentrować cała dyskusja eklezjologiczna, albo na której miałyby opierać się cały system nauki o Kościele, ale o kategorię bez której *mysterium* Kościoła nie może być poprawnie zrozumiane, uwzględniając właśnie jej rolę korektywną wobec innych obrazów, pojęć i kategorii eklezjologicznych. Wykluczając czy lekceważąc kategorię *Ciała Chrystusowego* eklezjologia naraża się na niebezpieczeństwo błędnego zrozumienia innych idei eklezjologicznych, takich jak np.: *Królestwo Boże*, *Lud Boży*, *wspólnota*, itd.

²¹ Commissione Teologica Internazionale, *Temi scelti d'ecclesiologia*, nr 1882-1684.

²² Sinodo dei Vescovi (1985), *Relatio finalis, Ecclesia sub verbo Dei mysteria Christi celebrans pro salute mundi*, 7.12.1985, II A 3, w: *Enchiridion Vaticanum*, IX, nr 1800.

4. *Ciało Chrystusa. Tak czy Nie?*

Nie brakuje częstego odwoływania się do kategorii *Ciała Chrystusowego* szczególnie w studiach historyczno-eklezjologicznych, których autorowie próbują prześledzić jak na przestrzeni wieków Kościół pojmował samego siebie. W tych wypadkach wspomniana kategoria eklezjologiczna była, z natury rzeczy, jednym z wielu elementów, które razem wzięte tworzyły panoramę nauki o Kościele. Można by w tym miejscu przytoczyć wiele pozycji bibliograficznych, które przedstawiały stan eklezjologii w poszczególnych epokach²³. W każdym razie kategoria *Ciała Chrystusowego*, w odróżnieniu od innych kategorii eklezjologicznych, nie zniknęła z horyzontu refleksji teologicznej nawet wtedy, gdy ulegała głębokim przeobrażeniom. Pozostała obecna także w eklezjologii wypracowanej przez Sobór Watykański II, chociaż musiała poddać się procesowi dojrzewania idei eklezjologicznych i ich wzajemnego przetasowywania się.

B. Gherardini podkreśla, że jeśli chodzi o historię myśli chrześcijańskiej to doktryna o *Ciele Mistycznym* jawi się jako jej stały element. Dlatego jest nie do przyjęcia sytuacja, w której to, co stanowi część integralną tajemnic objawionych, miałyby być odsuwane czy wykluczane z refleksji teologicznej o Kościele. Autor ten zauważa niebezpieczną tendencję uprawiania eklezjologii posoborowej bez kategorii *Ciała Chrystusowego*. Przyczyną, takiego stanu rzeczy byłaby według B. Gherardini'iego przesadna koncentracja na kategorii *Ludu Bożego* w mówieniu o Kościele, a jego negatywną konsekwencją byłoby skazanie tak bogatej i żywej kategorii *Ciała Chrystusowego* na zapomnienie albo nawet pogrzebanie w świadomości tak teologów jak i zwykłych chrześcijan²⁴.

Podobne zjawisko zauważa J.A. Dominguez, który twierdzi, że w okresie posoborowym zweryfikowała się nadmierna koncentracja wokół idei Ludu Bożego, którą błędnie uznawano za jedyną kategorię reprezentatywną eklezjologii soborowej²⁵. A przecież, co podkreśla też Jan Paweł II w *Tertio*

²³ A. Antón, *El misterio de la Iglesia. Evolución histórica de las ideas eclesiológicas*, I: *En busca de una eclesiología y de la reforma de la Iglesia* (BAC Maior 28), Editorial Católica, Madrid-Toledo 1988; II: *De la apologetica de la Iglesia-sociedad a la teología de la Iglesia-misterio en el Vaticano II y en el posconcilio* (BAC Maior 30), Editorial católica, Madrid-Toledo 1987 (z wyczerpującym aparatem bibliograficznym).

²⁴ B. Gherardini, *Corpo Mistico si o no?*, „*Rivista del Clero Italiano*” 80(1979), s. 571-572.

²⁵ J.A. Dominguez, *Le interpretazioni postconciliari*, s. 40-41.

millennio adveniente, podczas obrad soborowych Kościoł odkrył głębię swego *misterium* właśnie jako *Ciało* i *Oblubienica Chrystusa*²⁶.

Co zatem myśleć o „kondycji” kategorii *Ciała Chrystusowego* w kontekście całej eklezjologii posoborowej? Jak rozumieć w końcu zarzut G. Mazzillo, który twierdzi, że chociaż minęło już 30 lat od Soboru, to kluczowa kategoria *Ludu Bożego* poszła w zapomnienie, a teologia *Ciała Mistycznego* nadal pozostaje jedyna nie tylko w refleksji teologicznej, ale też jako dominujące tło dokumentów Magisterium Kościoła. Według teologa, który pragnie uwrażliwić na kategorię *Ludu Bożego*, absolutnie nie można twierdzić, że w eklezjologii posoborowej nastąpiło zastąpienie idei *Ciała Chrystusowego* przez kategorię *Ludu Bożego*²⁷.

5. Zakończenie

Przeprowadzona analiza wykazuje, że generalnie refleksja krytyczno-teologiczna mająca za przedmiot eklezjologię posoborową dotknęła także kategorii *Ciała Chrystusowego*. Głównym owocem tejże refleksji jest wzrost świadomości, że idea *Ciała Mistycznego* należy do dziedzictwa teologicznego Kościoła i nie może być z niego wymazana.

Obecnie przed tą ideą eklezjologiczną otwierają się nowe perspektywy rozwoju, których wyznacznikami są pewne wskazania szczegółowe: powrócić do znaczenia biblijno-patrystycznego idei *Ciała Chrystusowego*; pogłębić rozumienie soborowe tej kategorii poprzez solidne studium egzegetyczno-teologiczne numeru 7 konstytucji *Lumen gentium*; rozważyć o koncepcji *Ciała Chrystusowego* w kontekście eklezjologii trynitarniej; uznać, że *komplementarność* jest cechą charakterystyczną każdej kategorii eklezjologicznej.

Ks. Janusz Podlaszczak

---

²⁶ TMA 19.

²⁷ G. Mazzillo, „Popolo dl Dio”: Categoria teologica o metafora?, „Rassegna di teologia” 36(1995), s. 565.